

SPISOVNÝ JAZYK A VÝVOJ NÁRODNEJ JEDNOTY SLOVÁKOV¹

Juraj Dolník

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

Gondova 2, Bratislava

E-mail: juraj.dolnik@uniba.sk

DOLNÍK, J. (2023): Standard Language and Development of Slovak National Unity. In: *Slovenská reč*, 88/2, 3 – 13.

Abstract: The study is a response to the question: How has this society developed since the time of E. Štúr from the point of view of the dynamics of national unity conditioned by the democratization of standard Slovak? For the development of the Slovak nation in the light of this language, democratization was of decisive importance, namely the control of the codified standard, and therefore linguistic correctness, and language-communication normality. The democratization of the codified norm and thus linguistic correctness has become the basis of the perception of language culture and a means of integrating the Slovaks as a national collective, ensuring their formal unity. The direction of the democratization of linguistic correctness is the optimal language culture as the control of a codified standard by basically every Slovak, but the democratization of the standard language also leads to the fact that it becomes the general mother tongue and natural linguistic correctness, i.e. natural language culture, is gradually enforced. This correctness and this culture are already manifestations of the transition of the national collective into a development phase of deeper – content, „true“ (according to Štúr) – unity and shifting attention from language to communication culture. In this phase, national collective solidarity was deepened by the inclusion of communication and society, involving the cultivation of a sense of linguistic collectivity. The democratization of language-communication normality, which takes place as the expansion of the circle of „intimate language experts“ in the implementation of the adaptive potential of the language, in which the peculiarity of the mental culture – the „spirit of the nation“ – is manifested, is of fundamental importance for the turning point in the reorientation of the speakers of the standard language towards the communication culture. At this stage of development, the optimization of language culture grows into the optimization of communication culture governed by the principle of inclusion. In the Slovak language community, the discourse on authentic communication culture, based on a sense of collective identity, is becoming relevant.

Keywords: national unity, standard Slovak, democratization, language culture, communication culture.

Článok v skratke:

- Príspevok je reakciou na otázku, ako sa vyvíjala slovenská spoločnosť a ako pokračuje jej vývoj od doby E. Štúra z hľadiska dynamiky národnej jednoty podmienenej demokratizáciou spisovnej slovenčiny.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0275.

- Výklad je založený na myšlienkovej konštrukcii, v ktorej sa spája Štúrovo chápanie národnej jednoty s interpretáciou jazykovej a komunikačnej kultúry z hľadiska dejinnej zmeny podmienok fungovania spisovnej slovenčiny. Duchu jeho výkladov zodpovedá rozlišovanie medzi integračnou a inkluzívnou funkciou strednej slovenčiny v pozícii celonárodného jazyka.
- Rozvíjaním tejto myšlienkovej konštrukcie sa ozrejmuje téza, že komponentom národnokolektívnej unifikácie Slovákov je proces smerujúci od jazykovej ku komunikačnej kultúre, čo korešponduje so Štúrovou predstavou o vývoji k opravdivej jednote národného kolektívu.
- V aktuálnom vývojovom štádiu optimalizácia jazykovej kultúry prerastá do optimalizácie komunikačnej kultúry riadenej princípom inklúzie. V slovenskom jazykovom spoločenstve sa stáva aktuálnym diskurz o autentickej komunikačnej kultúre, založenej na cite kolektívnej identity.

1. ÚVOD

Pozadím rozvíjania témy tohto príspevku je presvedčenie, že k obohateniu interpretácie vývoja slovenskej spoločnosti so zreteľom na jej spisovný jazyk prispeje jeho sledovanie z hľadiska vzťahov vývinu jednoty národa s dejinnou orientáciou v línii od jazykovej ku komunikačnej kultúre. Nasledujúci výklad je reakciou na otázku, ktorá znie: Ako sa vyvíjala táto spoločnosť od doby Ľ. Štúra z hľadiska dynamiky národnej jednoty podmienenej demokratizáciou spisovnej slovenčiny? Sústreďme sa teda na to, ako vyzerá vývojová línia slovenskej spoločnosti od začiatku existencie štúrovej spisovnej slovenčiny z hľadiska upevňovania národnej jednoty, pri ktorom fundamentálnu rolu malo rozširovanie sociálnej základne spisovného jazyka. Výklad je založený na myšlienkovej konštrukcii, v ktorej sa spája Štúrovo chápanie národnej jednoty s interpretáciou jazykovej a komunikačnej kultúry z hľadiska dejinnej zmeny podmienok fungovania spisovnej slovenčiny. Aplikácia tejto konštrukcie má byť príspevkom k tomu, aby sme lepšie rozumeli kontinuite prítomnosti s minulosťou v oblasti národnokolektívneho zjednocovania Slovákov prostredníctvom spisovného jazyka, ktorého významnou stránkou je založenie jazykovokultúrnej tradície a navodzovanie podmienok na pozvoľnú orientáciu na komunikačnú kultúru s tendenciou k oslabovaniu tlaku kodifikovanej normy ako základnej opory jazykovej kultúry. Výklad ozrejmuje tézu, že komponentom národnokolektívnej unifikácie Slovákov je proces smerujúci od jazykovej ku komunikačnej kultúre, a vyúsťuje do záveru, že Štúrova predstava o vývoji k opravdivej jednote národného kolektívu našla realizačné médium v demokratizovanej komunikačnej kultúre.

2. ŠTÚROVE PODNETY K INTERPRETÁCIÍ SLOVENSKEJ JEDNOTY

Tradičný opis funkcií spisovnej slovenčiny zahŕňa aj národnointegračnú funkciu. Odkazuje sa na to, že kultúrna stredná slovenčina, ktorá z iniciatívy Ľ. Štúra a následkom jeho praktických krokov nadobudla status spisovného jazyka, splňala predpoklady na to, aby sa bez väčších problémov stala integrujúcim jazykom nárečovo diferencovaných Slovákov. Keď sa však opäť zamyslíme nad Štúrovými spis-

mi, zisťujeme, že duchu jeho výkladov zodpovedá rozlišovanie medzi integračnou a inkluzívnou funkciou strednej slovenčiny v pozícii celonárodného jazyka. Ak by bol Štúr disponoval týmito výrazmi, iste by bol napísal, že stredná slovenčina má integračný význam pre Slovákov, ale tým vystihujeme len formálnu, povrchovú stránku jej zjednocujúcej, kohéznej sily. Ako je známe, protiklad *formálne* (povrchové) : *opravdivé* (skutočné, naplnené obsahom), resp. prechod od formálneho k opravdivému boli dôležité pojmové piliere Štúrovho myslenia. Pripomeňme si jeho rozlišovanie medzi formálnym a opravdivým vzdelaním, formálnym a opravdivým vedomím národa alebo medzi formálnou a skutočnou slovanskou vzájomnosťou. Na oživenie vráťme sa k jeho výkladu tejto vzájomnosti. Vysvetľuje, že Ján Kollár určuje slovanskú vzájomnosť ako spoločnú účasť všetkých slovanských kmeňov na duchovných plodoch slovanského národa oboznamovaním sa s nimi, avšak „táto vzájomnosť je ešte len povrchná, majúca, pravda, zárodok vzájomnosti opravdivej“ (Chmel 2007, s. 128). Opravdivá „vzájomnosť naša záleží v poznaní ducha národa nášho, a to ako sa tento duch v umení (...), vo spoločenských formách života Slovanov atď. atď. ukazuje a jako sa on tam ako duch slovanský ukazovať musí!“ (s. 129). V tomto zmysle môžeme v mene Štúra povedať, že vyšším stupňom pôsobenia zjednocujúcej sily strednej slovenčiny, akým je integrácia, je jej inkluzívny potenciál ako *opravdivý* zjednocujúci faktor, naplnený obsahom určeným poznávaním ducha slovenského kmeňa.

V konformite s myšlienkovým svetom Ľ. Štúra je teda interpretačný konštrukt založený na opozícii formálnej a opravdivej unifikácie Slovákov strednou slovenčinou. Základ jej formálnej unifikačnej sily spočíva v jej najvyhranenejšej dištinktivnosti. Štúrove slová: „... jednota tohto nárečia dobre sa vidí z najviacej foriem slovenčine vlastných, od iných susedných slovanských nárečí odchodných“ (s. 188), a „teda sa všetci chytíme toho, v čom je duch a život náš nanajviac vyrazený, čo je najslovenskejšie“ (s. 200). Na jej unifikačnej sile v tomto aspekte je založená jej integračná funkcia – spája jednotlivcov do národného celku podporovaním vedomia solidarity, čiže funguje ako kohézny činiteľ. Také spájanie je však pre Štúra len prejavom formálneho vedomia národa, „ktoré sa celkovo vyjadruje prostredníctvom národnosti“ (s. 65), teda formy bez obsahu. Táto „čistá slovenčina“ – tak ju Štúr označil – môže Slovákov bez problémov integrovať, lebo „ľahko ... každý, čo by sa mu aj spočiatku (jej podoby – J. D.) docela nepozdávali, na ne navykne a tu zvyk veľmi moc robí“ (s. 96). Opravdivá unifikácia je však niečo viac. Je založená na uvedomovaní a prežívaní svojskosti národného života a podmienenosti jeho rozvíjania realizáciou duchovného potenciálu *materinského* jazyka. Štúr uznával, že je „potrebné, aby vzdelanci nášho národa sa učili a ovládali maďarčinu“ (s. 16), ale dodáva, že „vo svojom duchovnom živote ju nijako nechceme používať. V nej predsa nemôžeme uskutočniť svoj duchovný rozvoj, preto len svoju materinskú reč ako

svätú relikviu zdedenú po svojich otcoch chceme používať pri svojom duchovnom rozvoji“ (tamže), lebo „každý Slováč má v nej svoju podstatu nájsť“ (s. 96). Víziou Štúra bolo teda, že zospisovnená stredná slovenčina ako opravdivý vlastný jazyk Slovákov sa stane ich materinským jazykom, ktorý im neposlúži iba ako prostriedok ich národnej integrácie, ale aj inklúzie. Podľa tejto vízie vývoj slovenského národa mal byť impregnovaný jeho orientáciou na napĺňanie integrácie ako prejavu formálnej jednoty obsahom, čo sa dá označiť ako jeho inkluzivizácia – presadzovanie inkluzivnosti v národnej societe. Prvotný predpoklad: kultúrna stredná slovenčina ako spisovný jazyk sa stane materinským jazykom všetkých Slovákov. Štúr bol presvedčený, že sa to udeje, lebo „slovenčina, ktorú za spisovnú reč prijímame, je od všetkých Slovákov za najpravdivejšiu reč slovenskú uznaná i obľúbená, takže sa dačo inakšie hovoriaci Slováci, keď príležitosť majú, veľmi radi tejto reči podučia i ju prijímajú ... a každý sa ... k svojmu aj nevedomky tiahne“ (s. 200). Dôležitý je výraz *nevedomky*. Vedie k interpretácii, že kultúrna stredná slovenčina bola pre Slovákov prirodzeným prototypovým jazykovým útvarem, a to preto, lebo ich národnokolektívny cit v tomto útvare našiel svoju totožnosť. Tento cit je ich prirodzenou vlastnosťou – prirodzenou v zmysle „zakotvenou v ich povahe“ – a tento útvar je prototypový, lebo podľa ich citu je najlepšou jazykovou formáciou pre ich orientáciu v praktickom i duchovnom svete, ktorá zaručí ich formálnu aj opravdivú národnú jednotu.

3. ROLA JAZYKOVEJ SPRÁVNOSTI V JAZYKOVEJ KULTÚRE A INTEGRÁCII

Integračná rola implementovanej štúrovskej spisovnej slovenčiny vyžadovala vedomý kultivačný prístup k nej v prospech regulácie a stabilizácie jej normy. Dejiny regulácie spisovnej normy sú dobre opísané. Sú to dejiny cieľavedomých intervenčných aktivít, motivovaných vedomím potreby podporovať integračnú silu spisovného jazyka, ktorá zjednocovala verejnú jazykovú prax a živila vedomie národnej solidarity. Táto podpora vychádzala v ústrety používateľom spisovnej slovenčiny s orientačnou potrebou v jej norme, dávanou najavo otázkou, ako je to správne. Správnosť sa stala fundamentálnym konštituentom jazykovej kultúry; napríklad Henrich Bartek píše: „Ustavičným upozorňovaním na správnosť jazykovú chceme dosiahnuť väčšiu a hlbšiu kultúru spisovného jazyka...“ (Bartek 1933/1934, s. 16). Tradíciou tohto normatívneho metajazykového konania – kladenia tejto otázky – sa reprodukuje integračné pôsobenie spisovnej slovenčiny na praktickej aj solidarizačnej rovine. Tým, že sa používatelia upierali na to, čo je správne, neprejavovali len akceptáciu záväznosti spisovnej normy, či z presvedčenia, alebo zo sankčného dôvodu, ale aj uznávanie jej významu pre ich národnú spolupatričnosť. V pozadí ich reakcií vyvolaných otázkou na správnosť bolo ich nastavovanie sa na zdokonaľovanie ovládania pravidiel jazyka, ktorý ich integroval do národného celku. Inak

vyjadrené, uchopené, hĺbkovou motiváciou otázok na správny výraz, tvar alebo správne spojenie, teda motiváciou skrytou za normovou neistotou, bola viac alebo menej uvedomovaná alebo aj neuvedomovaná zameranosť na podporu autentickosti integračného jazyka. Dobře to ilustruje bežné kritické vyjadrenie, že je to „sprznenie spisovnej slovenčiny“, v ktorom tkvie nastavenosť, zameranosť na správnu, pravú slovenčinu, lebo taká slovenčina je platný integrátor Slovákov. Táto nastavenosť, zameranosť zodpovedala pestovanému obrazu idealizovanej správnej slovenčiny v zmysle takého používania jej prostriedkov, ktoré je v súlade s kodifikovanou normou, resp. s jej duchom, ako aj explicitne neopísanej predstave, podľa ktorej aproximácia k takej slovenčine je približovaním sa k stavu optimálne kultivovanej integrovanosti, čiže optimálnej formálnej jednoty používateľov spisovného jazyka. O najlepšíu možnú jednotu ide preto, lebo ich spája vyvinutý zmysel pre pravidlá spoločného jazyka, plynúce z jeho zákonitostí, a vyvinutá schopnosť riadiť sa nimi v jazykovej praxi.

V slovenskom prostredí teda nadobudla platnosť (všeobecnú akceptovanosť) korelácia demokratizácie správnosti – rozširovanie jej sociálnej bázy – s úrovňou jazykovej kultúry v spoločnosti, ktorá sa stala indikátorom úrovne jej integrovanosti. Čím väčší je okruh používateľov dôsledne rešpektujúcich jazykovú správnosť, tým vyššia je úroveň jazykovej kultúry (a naopak). Platnosť tejto korelácie dobre ilustruje jazykový kritik, ktorý zisťuje, že je „priam neveriteľne katastrofálna situácia v jazykovom úze, svojvôľa v jazykovej komunikácii, nerešpektovanie normy a kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny vo verejných oznamovacích prostriedkoch“ (Kočiš 1995, s. 13). Jazyková kultúra sa, pravda, neredukuje na správnosť, ale v hierarchii kritérií sa jej dostalo privilegované miesto; napríklad v známych Tézach o slovenčine sa píše, že „úroveň jazykovej praxe závisí od kultúrnej úrovne používateľov spisovného jazyka: meria sa jazykovou správnosťou, štýlovou primeranosťou a spoločenskou vhodnosťou použitých prostriedkov“ (Ružička 1967, s. 38). Explicitne sa to síce nedeclarovalo, ale považovalo sa za samozrejmé, že dôležitou podmienkou národnej integrovanosti je akceptačný postoj k jazykovej správnosti a nastavenosť na jej praktické uplatňovanie. Táto samozrejmosť je zrejme dôsledok prostého poznania, že normy ako komponent kultúry fungujú ako kohézno-integračný činiteľ: správanie a konanie podľa nich stmeluje jednotlivcov, navodzuje súdržnosť, a teda ich internalizáciou jednotlivci sa integrujú do kolektívu (porov. s výkladom štandardizácií ako kohéznym faktorom kolektívu v kulturológii; Hansen 2000). Kto dobre neovláda spisovnú normu, ktorá stmeluje jednotlivcov do národného celku (nejde, prirodzene, o jediný stmelujúci faktor), nie je dostatočne integrovaný, čítame v podtexte výrokov vzťahujúcich sa na potrebu dôsledne sa riadiť maximou jazykovej správnosti a demokratizovať správnosť v ovládaní materinského jazyka. Ide o potrebu spevňovania základu jazykovej kultúry.

Pripomeňme si, že zo Štúrovho pohľadu aj v prípade dosiahnutia stavu optimálnej jazykovej kultúry, chápaného ako najlepšie možné ovládnutie gramatickej, pravopisnej i štylistickej normy, ako aj normy spoločenskej vhodnosti, išlo by len o splnenie predpokladu opravdivej národnej jednoty. Keďže – z tohto pohľadu – táto jednota je založená na poznávaní ducha národa, prístupného prostredníctvom jeho manifestácií a pobádajúceho nimi k realizácii jeho potenciálu, jazykovú kultúru treba obohacovať rozvíjaním používania jazyka, ktorým sa podporuje komunikačná kultúra. Tento proces – vyššie označený ako inkluzivizácia – teda vedie k opravdivej jednote.

4. ADAPTAČNÝ POTENCIÁL JAZYKA

A teraz sa venujme inkluzivizácii slovenskej jednoty so zreteľom na spisovný jazyk. Po uvedení spisovnej slovenčiny do života Slováci si osvojovali a učili sa jej normy, čo bolo konštitučným príspevkom k ich národnej integrácii. Ako sa naplňala a naplňa táto formálna jednota obsahom, a teda sa prehľbuje tak, že sa rozvíja do opravdivej – inkluzívnej – jednoty? Jedným z možných prístupov k odpovedi na túto otázku je vychádzanie z konceptu adaptácia. Formálna jednota nadobúdala obsah tým, že nositelia spisovnej slovenčiny systematicky uplatňovali svoju komunikačnú adaptabilitu, realizujúc adaptačný potenciál tohto jazykového útvaru. Adaptačnými komunikačnými aktivitami realizovali adaptačné možnosti jazyka ako produktu mysle, citu, vôle a talentu predchodcov i súčasníkov, teda ako prejav – štúrovsky povedané – slovenského ducha. Národnokolektívna solidarita, navodená znalosťou, že „hovoríme rovnakým, jednotným jazykom“, sa prehľbovala kohéznou silou dôvernej znalosti prejavov adaptačného potenciálu jazyka, čiže manifestácií možností spisovnej slovenčiny prispôsobovať sa komunikačným podmienkam v sociokultúrnom prostredí, ktorého fundamentálnym konštituentom je tento jazykový útvar. Dôvernými znalosťami sa tu myslia komunikačné znalosti získavané aktívnou aj pasívnou účasťou na komunikačných udalostiach, založených na reprodukcii výrazových štruktúr, kategórií, konotácií, postupov a analogického správania a konania, ktoré sa v socializácii usadzovali v asimilačnej báze aktérov ako jej štruktúrne komponenty. Naplnením integračného imperatívu navodeného Štúrom, podľa ktorého Slováci musia mať jednotný jazyk, a teda si musia internalizovať jeho normy – tento jazykový normatív sa stal fundamentálnou riadiacou ideou jazykovej kultúry –, mohol sa začať naplňovať aj jeho imperatív vyššej, opravdivej jednoty. Mohlo sa to diať len kultivovaním spisovno-jazykovej a komunikačnej zložky asimilačnej bázy jednotlivcov v komunikačnej praxi.

V tejto praxi jednotlivci nadobúdali cit jazykovej kolektivity, čím na ich vedomie národnokolektívnej solidarity pôsobil silnejší súdržný faktor. Tento cit sa navodzoval prežívaním toho, že moja jazykovo-komunikačná asimilačná báza je odvodená od kolektívnej bázy, je časťou tejto bázy, teda ju zdieľam (porov. s výkladom v práci Searle 2013). Jednotlivci prežívajú recepciu jazykovo-komunikačných štruk-

túr v sociálnej interakcii ako odvodenú od *našej* recepcie, ako komponent kolektívnej recepcie. Cit jazykovej kolektivity je v základe toho, že jednotlivci prijímajú tieto štruktúry ako dôverne známe reprezentácie kolektívnej asimilačnej bázy, ktorej obsahom sú štruktúry generované realizáciami adaptačného potenciálu jazyka, a teda určujúce jazykovo-komunikačnú normalitu v danom kolektíve. Táto normalita zodpovedá tomu, čo si Štúr predstavoval ako odraz národného ducha. Inkluzivizácia jednoty národného kolektívu zahŕňa demokratizáciu tejto normality.

5. DEMOKRATIZÁCIA NORMALITY

Z perspektívy spisovného jazyka so zreteľom na jeho zjednocujúcu rolu vývojová línia slovenskej spoločnosti sa javí ako demokratizácia tejto normality. Tento proces má kvantitatívnu aj kvalitatívnu stránku. Prebiehal ako rozširovanie sociálnej základne tejto normality, teda ako postupné pribúdanie tých, pre ktorých spisovná slovenčina nadobudla status materinského jazyka – jazyka, s ktorým sú zžití následkom toho, že sa ním formovali ako osobnosti v primárnej socializácii. Aktuálne môžeme konštatovať, že vývoj je v štádiu, v ktorom v podstate všetci Slováci v materskej krajine si internalizovali spisovný jazyk ako svoju materčinu, a tak sa naplnila Štúrova vízia a túžba. Druhá stránka demokratizácie sa týka rozširovania okruhu nositeľov spisovnej slovenčiny, ktorí ju dynamizujú realizáciami jej adaptačného potenciálu, teda jej komunikačných možností pri úsilíach o dosiahnutie komunikačných cieľov a riešení komunikačných problémov a úloh. Vývoj v tomto aspekte vyústil do stavu, ktorý je v súlade s podmienkami aktuálnej etapy civilizačno-kultúrneho vývinu spoločnosti. Demokratizáciu sledovanej normality sa nastolili podmienky na to, aby sa v jazykovom spoločenstve pestoval diskurz o autentickej komunikačnej kultúre riadenej princípom inklúzie ako významnej súčasť kultivácie spoločnosti (rozsiahly výklad tohto procesu podáva Dolník 2023). Komunikačná kultúra je autentická, keď dominantným faktorom, ktorý určuje základnú profilovú líniu jej reprodukcie, je cit kolektívnej identity s možnou podporou vedomia tejto identity a viabilita („životaschopnosť“) interpretačného potenciálu členov kolektívu (porov. s pojmom viabilita vo výklade radikálneho konštruktivistu; Glaserfeld 2012). Cit kolektívnej identity vzišiel z medzigeneračného analogického komunikačného správania a konania jednotlivcov, a tak na jeho základe jednotlivci môžu postrehnúť dištinkciu medzi komunikačnými aktivitami vzhľadom na ich pomer k autenticite, na to, či ju reprodukujú, alebo sa od nej odkláňajú. Viabilita interpretačného potenciálu spočíva v tom, že jednotlivec dokáže udržiavať svoju interpretačnú dispozíciu v pohotovosti, a teda komunikačne konať v kontinuite so svojím určením ako subjektu, teda bytosti svojho druhu (vychádza sa z toho, že interpretácia bola fundamentálnym konštituentom subjektu, teda človeka ako bytosti vyššieho druhu). Ide teda o sociokultúrnu aj antropologickú autenticitu a tým identitu. Osobitnú pozornosť si žiada princíp inklúzie.

6. PRINCÍP INKLÚZIE

Inklúzia sa týka jednak požiadavky, aby nikto nebol vylúčený z možnosti participovať na reprodukcii jazykovo-komunikačnej normality, a jednak toho, aby sa adaptačný potenciál spisovného jazyka využil na podporu rozvíjania inkluzívnej spoločnosti. Inklúzia so zreteľom na tieto jej aspekty sa presadzuje navodzovaním spoločného komunikačného základu využívaním adaptačného potenciálu spoločného jazyka. Komunikačné aktivity v tomto duchu reprezentujú komunikačnú kultúru riadenú princípom inklúzie. Opis tohto princípu môže znieť: Komunikuj tak, aby si optimalizoval aktuálnu komunikačnú bázu i realizáciu adaptačného potenciálu jazyka. Výraz komunikačná báza sa tu vzťahuje na znalosti, na základe ktorých sa komunikanti dorozumievajú, vnímajú vzájomné vzťahy a akceptujú sebareprezentácie i apely druhého. Výraz optimalizácia v zmysle dosahovania maxima v daných podmienkach zahŕňa apeláciu, aby sa aktéri orientovali podľa obrazu sociálnej interakcie na najvyššej úrovni komunikačnej bázy v aktuálnych interakčných podmienkach a udržiavali v pohotovosti svoju schopnosť na najlepšiu realizáciu adaptačného potenciálu jazyka v týchto podmienkach. Z hľadiska pozorovateľa komunikačných udalostí v národnom kolektíve sa to prejavuje ako tendencia k zvyšovaniu znalostnej úrovne dorozumievania na vecnej rovine, k podpore humanizácie sociálnych vzťahov, zahŕňajúcej presadzovanie vzájomnej akceptácie na egalitnej rovine, reguláciu sebareprezentácie a apelu na druhého na základe vzájomného rešpektovania sociálnointerakčných sebarealizačných potrieb a záujmov, ako aj tendenciu k objavovaniu funkčných možností jazyka. V princípe inklúzie nachádzame ozvenu Štúrovej vízie, ktorú naznačil výrazom osobnosť v jeho „vyššom“ chápaní. Pripomeňme si, že pre Štúra osobnosť – v duchu nemeckej idealistickej filozofie – bola subjektom (individuálnym či kolektívnym) s vlastnosťou „samocitu, samopoznania“ ako predpokladu duchovnej jednoty, takže aj Slováci môžu byť osobnosťou, keď seba pocítia a seba poznajú, ale – ako píše –, že „dobré aj to vieme, že osobnosť nie je stupeň najvyšší a že keď človek a národy naozajstne ľudsky žiť a účinkovať chcú, k vyššiemu ešte stupňu pozdvihnúť sa musia, medzitým aj v tomto vždy musí byť osobnosť, lenže zošľachetnená, mravne povýšená“ (Chmel 2007, s. 91). Toto „zošľachetnenie, mravné povýšenie“ sa ozýva v ideológii sociálnej inklúzie a princípu inklúzie. Predstava inkluzívnej spoločnosti je ekvivalentná s predstavou kultivovanej, mravne povýšenej osobnosti. Komunikačná kultúra riadená princípom inklúzie je konštituentom takej osobnosti.

7. PRIRODZENÁ JAZYKOVÁ SPRÁVNOSŤ

Keďže kultivovanie jazykovej komunikácie je konštituentom inkluzivizácie spoločnosti, utvárajú sa podmienky na naturalizáciu vnímania komunikačných aktivít z perspektívy komunikačnej kultúry, z ktorej jazyková správnosť je prvkom v jeho pozadí, alebo z hľadiska platnosti aktivít presuponovaným elementom. Na-

turalizácia tu znamená, že pre komunikantov je prirodzené sústredovať sa na komunikačné zámery v daných podmienkach bez toho, aby pociťovali, že sú vystavení sankcionovaniu pre porušenie kodifikovanej normy v nejakom jej momente. Tento proces azda výstižne opíšeme tak, že úmerne so zvyšovaním citlivosti a rešpektu vo vzťahu k sankciám za komunikačnokultúrnu nedbalosť klesá hladina obavy pred sankciami za jazykové chyby plynúce z narušenia kodifikovanej jazykovej normy, teda jazykovej správnosti. Inak povedané, pestovanie zmyslu pre komunikačnú kultúru koreluje s utvrdzovaním zmyslu pre prirodzenú jazykovú správnosť. Jazyková správnosť je prirodzená, keď jej meradlom sú jazykové štandardy navodené analogickým jazykovým správaním používateľov v komunikačnej praxi, teda inter- aj intrageneračnou jazykovou kooperáciou, z ktorej vzhádzajú praktické jazykové pravidlá. Používatelia ich ovládajú prakticky na základe dispozície správať sa v duchu pravidiel, ktorú nadobudli v komunikačnej praxi. Ak kodifikátor berie do úvahy naturalizáciu a prirodzenú jazykovú správnosť, tak podporuje tendenciu k zvyšovaniu prahu citlivosti na úroveň komunikačnej kultúry. V praxi sa to prejavuje – exemplifikačne znázornené – tak, že javy, ako nedôsledné vyslovovanie hlásky *l*, používanie slova *vadiť* namiesto *prekážať* alebo genitívneho tvaru *z úni* namiesto *z únie*, sa nevnímajú ako indikátory elementárneho predpokladu kultivovanosti používateľa, lebo v popredí (figúrou) vnímania je kultúrnosť jeho komunikačného výkonu, posudzovaná na základe jeho inkluzívnej adaptovanosti. Výraz inkluzívna adaptovanosť vyjadruje, ako je komunikát adaptovaný na aktuálne komunikačné podmienky vzhľadom na komunikačné zámery a rešpektovanie princípu inklúzie. Výskyt jazykových javov mimo rámca prirodzenej správnosti, teda nesprávnych z hľadiska kodifikovanej normy, používateľ si všima ako ponuku novej alternatívy bez toho, aby ho vyrušila pri sledovaní komunikačného zámeru v duchu komunikačnej kultúry. Možnosť substitúcie výrazov je pre neho dôverne známa operácia v reči, teda patrí k tomu, čo vníma ako normalitu. Ponuky kodifikovaných výrazových štruktúr nad rámcom prirodzenej správnosti rozširujú pre používateľov priestor možných substitučných operácií. O systematickej realizácii týchto možností bez sankčného nátlaku sa rozhoduje v prirodzenej kooperatívnej komunikácii, v ktorej sa istá ponuka môže, ale nemusí prijať. Závažné je, že jej neprijatie nemá vplyv na vnímanie úrovne komunikačnej kultúry.

8. PREKÁŽKY

Orientácia používateľov spisovnej slovenčiny (v materskej krajine) na komunikačnú kultúru, pravda, naráža na retardačné prekážky, za ktorými je značná sila tradície. Pohyb týmto smerom – hoci sa nevyzdvihovala komunikačná kultúra – stimulovala najmä známa nová teória spisovného jazyka Jána Horeckého (1979) a potom

slovenská sociolingvistika (porov. napr. Ondrejovič – Šimková 1995). V diskurze o spisovnom jazyku sa objavila požiadavka neupierať sa jednostranne na jazykovú správnosť, chápanú v duchu systémovej lingvistiky, a viac pozornosti venovať vhodnosti používaných prostriedkov. Zo stanoviska tradície sa odmietala teória národného jazyka J. Horeckého, lebo „akceptovala sa v ňom prítomnosť nespisovných a nesprávnych jazykových prostriedkov bez ohľadu na to, či tieto jazykové prostriedky a tzv. formy národného jazyka sú v súlade so systémom či typológiou národného jazyka v zmysle historických kontinuantov vývinu slovenského jazyka“ (Kočiš 1995, s. 15). Odmietala sa kritika hodnotenia jazykových prostriedkov len podľa stupnice správne – nesprávne s poukazom na viacdimenzionálnosť prostriedkov, lebo „kto nemá osvojené kritérium správnosti a spisovnosti, ťažko sa dopracuje k viacdimenzionálnosti jazykového prostriedku, lebo mu vyhovuje všetko“ (s. 18). Najcititeľnejšou prekážkou však je, že sa u používateľov udržiava pocit, resp. presvedčenie jazykovej nedokonalosti ako normalita (často počujeme, že ten a ten perfektne ovláda angličtinu, nemčinu a pod., ale o spisovnej slovenčine prevláda skôr mienka, že jej perfektnými znalcami sú len jazykí experti). Dá sa to interpretovať ako istý stupeň spisovnojazykovej neemancipovanosti ako následok formálnej aj neformálnej jazykovej edukácie, podporovaný deficitom v občianskej emancipovanosti. Inkluzivizácia spoločnosti však zahŕňa aj odstraňovanie tohto deficitu, čo vyvoláva aj tlak na edukáciu (na programe dňa je aj nový prístup k výučbe slovenského jazyka). Do popredia sa dostáva kultivovanie komunikačnej kompetencie a orientácia edukácie na komunikačnú kultúru ako meradlo jazykovej vyspelosti edukantov.

9. ZÁVER

Pre vývoj slovenského národa v svetle spisovného jazyka mala rozhodujúci význam demokratizácia, a to ovládanie kodifikovanej normy, a teda jazykovej správnosti, a jazykovo-komunikačnej normality. Demokratizácia kodifikovanej normy a tým jazykovej správnosti sa stala základom vnímania jazykovej kultúry a prostriedkom integrácie Slovákov ako národného kolektívu, zabezpečujúcej ich – štúrovsky povedané – formálnu jednotu. Smerovaním demokratizácie jazykovej správnosti je optimálna jazyková kultúra ako ovládanie kodifikovanej normy v podstate každým Slovákom, ale demokratizácia spisovného jazyka vedie aj k tomu, že sa stáva všeobecným materinským jazykom a postupne sa presadzuje prirodzená jazyková správnosť, čiže aj prirodzená jazyková kultúra. Táto správnosť a táto kultúra sú už prejavy prechádzania národného kolektívu do vývojovej fázy hlbšej – obsahovej, „opravdivej“ (podľa Štúra) – jednoty a presúvania pozornosti z jazykovej na komunikačnú kultúru. V tejto fáze sa národnokolektívna solidarita prehlbovala inkluzivizáciou komunikácie a spoločnosti, zahŕňajúcej pestovanie citu jazykovej kolektivity.

Zásadný význam pre zlomové preorientovanie nositeľov spisovného jazyka na komunikačnú kultúru má demokratizácia jazykovo-komunikačnej normality, prebiehajúca ako rozširovanie okruhu „dôverných znalcov“ realizácií adaptačného potenciálu jazyka, v ktorých sa prejavuje svojskosť mentálnej kultúry – „duch národa“. V tomto vývojovom štádiu optimalizácia jazykovej kultúry prerastá do optimalizácie komunikačnej kultúry riadenej princípom inklúzie. V slovenskom jazykovom spoločenstve sa stáva aktuálnym diskurz o autenticknej komunikačnej kultúre, založenej na cíte kolektívnej identity. Jednou z otázok na pertraktáciu je, ako podporiť vnímanie komunikačnej kultúry na pozadí prirodzenej jazykovej správnosti, aby orientáciu na túto kultúru v komunikačnej praxi nerušil tlak jazykovej správnosti nad rámcom jej prirodzenosti. Východiskom riešenia tejto otázky by mohla byť idea aplikácie skúsenostnej znalosti používateľov o substitúcii jazykových výrazov, teda o možnosti ich alternácií v reči, na vnímanie kodifikovaných štruktúr nad rámcom prirodzenej správnosti. Jazykové správanie v tomto duchu, čiže bez silného tlaku kodifikovanej normy, vedie k tomu, že používatelia sa môžu nerušené koncentrovať na realizáciu svojich zámerov s ohľadom na komunikačnú kultúru. Upnutosť na túto kultúru je prejavom podpory „opravdivej“ národnokolektívnej jednoty.

Literatúra

- BARTEK, H. (1933/1934): O správnosti jazykovej. In: *Slovenská reč*, 2/1, 1 – 16.
- DOLNÍK, J. (2023): *Jazyk v dynamike demokracie*. Bratislava: Veda.
- GLASERFELD, E. (2012): Konstruktion der Wirklichkeit und des Begriffs der Objektivität. In: Gumin, H. – Meier, H. (eds.): *Einführung in den Konstruktivismus*. 13. Aufl. München: Piper Verlag, 9 – 39.
- HANSEN, K. P. (2000): *Kultur und Kulturwissenschaft. Eine Einführung*. 2. Aufl. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag.
- HORECKÝ, J. (1979): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Ružička, J. – Kačala, J. (eds.): *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Bratislava: Veda, 13 – 22.
- CHMEL, R. (ed.) (2007): *Ludovít Štúr. Dielo*. Bratislava: Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV.
- KOČIŠ, F. (1995): Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii. In: Doruľa, J. (ed.): *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994*. Bratislava: Veda, 12 – 21.
- ONDREJOVIČ, S. – ŠIMKOVÁ, M. (eds.) (1995): *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1*. Bratislava: Veda.
- RUŽIČKA, J. (1967): Tězy o slovenčine. In: *Kultúra slova*, 1/2, 33 – 40.
- SEARLE, J. R. (2013): *Die Konstruktion der gesellschaftlichen Wirklichkeit. Zur Ontologie sozialer Tatsachen*. 3. Aufl. Berlin: Suhrkamp Verlag.